

دکتر سید محسن میرباقری

قیامت

مرحله دوم واقعه قیامت: زنده شدن همگان

در صور دمیده می شود. پس همه آنها که در آسمانها هستند و همه آنان که در زمین اند، جز آنها که خدا بخواهد، مدهوش می شوند. تا اینجا توضیح مرحله نخست است. در ادامه، آیات حوادث مرحله دوم به این شرح آمده اند:

۱. نفخ صور دوم

«ثم نفخ فيه اخرى» (زمر / ۶۸): سپس برای بار دیگر در صور دمیده می شود.

۲. قیام همگانی

«فاذا هم قیام ينظرون» (زمر / ۶۸): به ناگاه آنها از جا برمی خیزند و نظاره می کنند.

۳. روشن شدن زمین

«واشرقت الارض بنور ربها» (زمر / ۶۹): زمین به نور پروردگارش روشن می شود.

۴. قرار دادن کتاب

«و وضع الكتاب» (زمر / ۶۹): کتاب «نامه اعمال» را قرار می دهند.

۵. حضور پیامبران و شاهدان

«و جیء بالنبيين و الشهداء» (زمر / ۶۹): و پیامبران و گواهان را می آورند.

اشاره

در مقاله پیشین گفتیم، قرآن کریم موضوع قیامت را در دو مرحله مطرح می کند. در مرحله نخست شیپور خواب نواخته می شود و تمام اهل آسمان و زمین، جز آنان که خدای رحمان بخواهد، مدهوش می شوند. سپس با نفخ صور دوم همگان برمی خیزند و اوضاع و احوال قیامت را نظاره می کنند. مرحله دوم قیامت صحنه شهود اعمال و حساب و کتاب است. حوادث مربوط به این صحنه را با عنوان دادگاه عدل الهی پی می گیریم.

کلیدواژه ها: قیامت، قرآن کریم، عدل الهی

دادگاه عدل الهی

درآمد

با نفخ صور دوم و حضور آدمیان در عرصه قیامت، قضاوت بر حق میان آنها انجام می شود. قرآن کریم برخی از حوادث مربوط به این دادگاه را نیز بیان کرده است که به اختصار به آنها می پردازیم. قرآن کریم در بیان حوادث مرحله دوم قیامت می فرماید:

«و نفخ فی الصور فصعق من فی السماوات و من فی الارض الا من شاء الله» (زمر / ۶۸): و

است که عملی گردید و پیامبران الهی درست گفته بودند.

«نفخ در صور» و «صیحه»، از دیدگاه قرآن کریم، دمیدن در شیپور بیدارباش و همان صیحه دوم است که برای خروج از قبرهاست: «ان كانت الا صيحة واحدة فاذا هم جميع لدینا محضرون» (یس/ ۵۳): دمیدن در شیپور بیدارباش جز یک صیحه نخواهد بود؛ صیحه‌ای یکباره. و در آن هنگام همگان در پیشگاه ما حاضر خواهند بود.

موضوع زنده شدن همگانی و قیام عمومی در آیات بسیاری بیان شده که از جمله آن‌ها آیات زیر است:

الف. الله لا اله الا هو لیجمعنکم الی یوم القیامة لا ریب فیه» (نساء/ ۸۷): خداوند، جز او معبودی نیست، قطعاً شما را در صحرای قیامت گرد خواهد آورد.

ب. «قل ان الاولین و الاخرین لمجموعون الی میقات یوم معلوم» (واقعه/ ۴۹ و ۵۰): بگو یقیناً گذشتگان و آیندگان همگی در آن وعده‌گاه روز معلوم گرد آورده می‌شوند.

ج. «هذا یوم الفصل جمعناکم و الاولین» (مرسلات/ ۳۸): این روز فیصله است، شما و پیشینیان را گرد می‌آوریم.

د. «و تری الارض بارزة و حشرناهم فلم نغادر منهم احدا» (کهف/ ۴۷): در آن روز زمین را صاف و هموار خواهی دید و آن‌ها را گرد آوریم و هیچ‌یک از آنان را فرو نگذاریم.

هـ. «و نفخ فی الصور فجمعناهم جمعا» (کهف/ ۹۹): و آن روز که در صور دمیده شود، آن‌ها را چنان که باید، جمع می‌کنیم.

۳. روشن شدن زمین

«و اشرقت الارض بنور ربها»: زمین به نور پروردگارش روشن و تابان می‌گردد. روشن شدن زمین، به ویژه پس از نفخ صور دوم، در خور توجه است. البته پس از حادثه نفخ صور دوم که به واسطه آن در سطح زمین تحولاتی ایجاد می‌شود، پس از آرامش فضای زمین روشن خواهد شد، ولی در روایات تعبیر دیگری نیز وجود دارد. در برخی روایات آمده است که منظور از «رب» زمین امام است و زمین با نور امام روشن خواهد شد.^۲

۴. قرار دادن کتاب

«و وضع الکتب»: کتاب را قرار می‌دهند.

۶. قضاوت بر اساس حق و به دور از ستم

«و قضی بینهم بالحق و هم لا یظلمون» (زمر/ ۶۹): و در میان مردم به حق داوری می‌شود و بر کسی ستمی نمی‌رود.

۷. بازپرداخت اعمال

«و وفیت کل نفس ما عملت و هو اعلم بما یفعلون» (زمر/ ۷۰): و هر کسی نتیجه آنچه را که انجام داده است، به تمام می‌یابد و او به آنچه می‌کنند داناتر است.

این آیات فهرستی از برنامه‌های الهی در صحنه قیامت را بیان می‌کنند. در ادامه آن‌ها (۷۳ تا ۷۵ سوره زمر) به رانده شدن کفار به سوی جهنم و رانده شدن اهل تقوا به سوی بهشت اشاره شده است. در ادامه نیز نکاتی درباره جهنم و بهشت آمده‌اند که ان‌شاءالله در جای خود بیان خواهند شد. در این مقاله به توضیح نکات یادشده خواهیم پرداخت. البته پس از بیان موضوع بازپرداخت اعمال، پرداختن به موضوع اعراف، پیش از رانده شدن به سوی جهنم و بهشت، امری مناسب است.

حوادث مرحله دوم قیامت

۱. نفخ صور دوم

«ثم نفخ فیه آخری»: برای بار دوم در شیپور دمیده می‌شود.

با نفخ صور اول، مرحله نخست قیامت به انجام می‌رسد و مدرسه و کلاس درس تعطیل می‌شود. آن‌گاه برای تحقق مرحله دوم و پیدایش حیات دوباره در صحنه زمین، برای بار دوم در صور دمیده و با این امر صحنه قیامت و حسابرسی اعمال برپا می‌شود.

۲. قیام همگانی

«فاذا هم قیام ینظرون»: به ناگاه همه از جای برمی‌خیزند و صحنه قیامت را می‌نگرند.

قرآن کریم این حادثه را در جایی دیگر بدین صورت بیان می‌کند:

«و نفخ فی الصور فاذا هم من الاجداث الی ربهم ینسلون * قالوا یا ویلنا من بعثنا من مردنا هذا ما وعد الرحمن و صدق المرسلون» (یس/ ۵۱ و ۵۲): و در شیپور دمیده شود. به ناگاه از قبرها برون شوند و به سوی پروردگارش راه برگیرند [و چون سر از خاک برآرند] می‌گویند: «ای وای بر ما، چه کسی ما را از خوابگاهمان برانگیخت؟»^۱ این همان وعده خدای رحمان

«نفخ در صور»
و «صیحه»، از
دیدگاه قرآن
کریم، دمیدن
در شیپور
بیدارباش و
همان صیحه
دوم است که
برای خروج از
قبرهاست

در قرآن کریم آیات بسیاری درباره کتاب در قیامت آمده‌اند. در این آیات از سه کتاب سخن به میان آمده است که عبارت‌اند از:

۱. کتاب فردی که همان پرونده افراد است.
۲. کتاب امت‌ها که به صراحت از آن سخن رفته است.
۳. کتابی کلی که در این آیه و آیه‌های دیگر از آن سخن رفته است.

در روایات اسلامی درباره موضوع کتاب در قیامت، به ویژه کتاب فردی، بسیار سخن رفته است و دانشمندان علم کلام نیز به آن اهمیت ویژه‌ای داده‌اند. چنان‌که علامه حلی می‌فرماید: «ویجب الإقرار بكل ما جاء به النبی (صلی الله علیه و آله)، فمن ذلك... و تطائر الكتب لإمكانها و قد أخبر الصادق بها فيجب الإقرار بها» (علامه حلی: ۲۸۰): واجب است که به هر چه پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) آورده است، اقرار شود و از این قبیل است طیران پرونده‌های اعمال مردم. زیرا این امکان‌پذیر است و خبردهنده‌های راستگو از آن‌ها خبر داده است. پس تصدیق آن واجب است.

با توجه به اهمیت موضوع کتاب در قیامت، درباره کتاب‌های سه‌گانه مذکور توضیح مختصری می‌آوریم.

نامه اعمال

قرآن کریم می‌فرماید: «و ان علیکم لحافظین، کراما کاتبین، یعلمون ما تفعلون» (انفطار/ ۱۲-۱۰): با آنکه جمعی [از فرشتگان] بر شما نگهبان و مراقبان، گران‌مایه نویسندگانی هستند که از اعمال شما نسخه برمی‌دارند. آنچه را انجام دهید می‌دانند و می‌شناسند. در این آیات، به صراحت از حضور فرشتگانی در کنار آدمیان سخن رفته است. فرشتگانی مراقب بر نیت و اعمال؛ فرشتگانی دانا بر هر رفتاری که از آدمیان سرزند.

اما در قرآن کریم و روایات اسلامی سخن از این محدوده فراتر رفته و اطلاعاتی گسترده درباره کتاب اعمال انسان در اختیار اهل ایمان قرار گرفته است. در اینجا به پاره‌ای از نکات قرآنی در این زمینه اشاره می‌کنیم:

«و کل انسان الزمناه طائره فی عنقه و نخرج له یوم القیامة کتابا یلقاه منشورا * اقرأ کتابک کفی بنفسک الیوم علیک حسبیا * من اهتدی فانما یتهدی لفسه و من ضل فانما یضل علیها و لا تزر وازرة وزر اخری و ما کنا معذبین

حتی نبعث رسولا» (اسراء/ ۱۵-۱۳): پرونده هر انسانی را به گردنش الصاق می‌کنیم و در قیامت کتابی را برای او بیرون می‌آوریم که آن را گشوده می‌بیند.

بدو گفته می‌شود: «خودت کارنامه‌ات را بخوان». کافی است که امروز خود حسابرس خویش باشی» هر کس [در رهگذر دنیا] راه خود را بیابد و از آیات خدا رهیب شود، به سود خود هدایت شده و هر کس به گمراهی رود، تنها به زیان خود گمراه شده است.

هیچ حمل‌کننده‌ای بار [گناه] دیگری را بر دوش نمی‌کشد. ما هرگز تا رسولی نفرستیم، عذابی نخواهیم کرد.

در این آیات نکات فراوانی آمده که از آن میان نکات زیر به بحث کتاب و پرونده اعمال آدمیان مربوط‌اند:

۱. هر انسانی طائری دارد و این طائر بر گردن اوست.

۲. در روز قیامت پرونده اعمال انسان خارج و باز می‌شود.

۳. این پرونده خواندنی است و خطایی در آن نیست؛ به گونه‌ای که خود شخص می‌تواند با خواندن آن حسابگر خویش باشد.

۴. نتیجه خواندن این پرونده و محاسبه اعمال این است که عده‌ای می‌فهمند به راه هدایت الهی گام نهاده‌اند و جمعی دیگر درمی‌یابند که در گمراهی بوده‌اند و نتیجه هر دو گروه عاید خودشان شده است.

۵. در این محاسبه گناه کسی را بر دوش دیگری نمی‌گذارند.

۶. این محاسبه بر محور آموزه‌های پیامبران الهی است و تا پیامبر فرستاده و دین خدا ابلاغ نشود، مسئولیتی که مستوجب عذاب الهی شود، در کار نخواهد بود.

با توجه به این نکات و نکات مطرح شده در سایر آیات مربوط به این موضوع، چند پرسش درباره پرونده اعمال پیش می‌آید که در ادامه به آن‌ها می‌پردازیم.

الف. طائر چیست؟

طائر به معنای پرنده است. روشن است که کاربرد آن برای پرونده اعمال از روی مجاز و کنایه‌گویی است. این واژه کاربرد دیگری هم دارد که به معنای سرنوشت‌ها در دنیا است، گویا سرنوشت هر انسانی پر می‌زند و می‌گردد تا بر سر او فرود آید. این سرنوشت هم می‌تواند

طائر به معنای پرنده است. روشن است که کاربرد آن برای پرونده اعمال از روی مجاز و کنایه‌گویی است

**پرونده اعمال
انسان در
قرآن کتاب
نامیده شده
است و کتاب
به معنای محل
ثبت و درج
است. همه
اعمال انسان
در پرونده
اعمال او ثبت
و بایگانی
می شود**

مبارک باشد و هم شوم؛ مانند کبوتر نامه‌بر که گاه خوش‌خبر است و پیام شادی دارد و گاه بدقدم که پیام شوم می‌آورد. جالب است بدانیم، قرآن کریم در سه مورد طائر را به همین معنا به کار برده است: یک مورد هنگامی که خدای سبحان قوم ثمود را به قحطی گرفتار کرد و آن‌ها این مشکل را به حضرت صالح نسبت دادند: «قالوا اطيرنا بك و بمن معك قال طائرکم عند الله بل انتم قوم تفتنون» (نمل/ ۴۷): گفتند: «ما به تو و پیروانت فال بد می‌زنیم» صالح گفت: «طائر شما نزد خداست. واقعیت این است که شما گرفتار ابتلا و امتحان شده‌اید».

مورد دوم درباره حضرت موسی است که فرعونیان، هنگام گرفتاری‌ها و بلاها، قدم حضرت موسی و همراهان او را شوم می‌انگاشتند و آن گرفتاری را به آن‌ها نسبت می‌دادند: «الا انما طائرهم عند الله و لكن اكثرهم لا يعلمون» (اعراف/ ۱۳۱): بدانید که طائر این قوم نزد خداست، ولی بیشتر آن‌ها نمی‌دانند.

هر دو آیه بالا طائر اقوام را نزد خداوند می‌داند، به این معنا که هر تقدیر بدی که برای آنان مقدر شده، توسط خداوند رقم خورده و قضای الهی است.

مورد سوم در سوره یس است. اقوام متخلف به رسولان الهی می‌گفتند: «قالوا انا تطيرنا بكم لئن لم تنتهوا لنرجمنكم و ليمسنكم منا عذاب اليم» (یس/ ۱۸): گفتند: «ما وجود شما را به فال بد می‌گیریم. اگر از راه خود دست برندارید، شما را سنگسار می‌کنیم و شکنجه و عذاب سختی را از ما خواهید دید».

و باز پیامبران همان موضع را در برابر آن‌ها اعلام کردند: «قالوا طائرکم معکم ائن ذکرتم بل انتم قوم مسرفون» (یس/ ۱۹): گفتند: «طائر شما با خودتان است». واقعیت این است که شما قومی مسرف هستید [و از این‌رو مورد خشم خدا واقع شده‌اید].

در این آیات، دفتر سرنوشت انسان‌ها طائر نامیده شده است، در حالی که در آیه مورد بحث یعنی: «و کل انسان الزمناه طائره فی عنقه و نخرج له یوم القیامه کتابا یلقاه منشورا» (اسراء/ ۱۳): سخن از پرونده اعمال آدمیان است. از این‌رو این پرسش پیش می‌آید که آیا منظور از طائر پرونده اعمال است، یا دفتر سرنوشت؟ پاسخ این است که منظور از طائر هر دو مورد است، به این معنا که خدای رحمان در زندگی

دنیا دو کتاب را با انسان همراه و به گردن او الصاق کرده است. این دو کتاب عبارت‌اند از:

۱. دفتر سرنوشت که حوادث دنیایی او در آن رقم خورده است و گویا پرواز می‌کند و به سوی مقدرات می‌رود و آدمی را به دنبال خود می‌برد تا در دست تقدیر قرار گیرد.

۲. پرونده اعمال انسان که آنچه از خیر و شر انجام می‌دهد، در آن درج می‌شود. اما نکته شایان توجه این است که این پرونده اعمال در روز قیامت طائر و دفتر سرنوشت انسان خواهد بود و در آن روز براساس مندرجات آن پر می‌کشد و به سوی رحمت الهی یا به سوی منطقه عذاب خواهد رفت.

در آیه بالا که به هر انسانی طائری نسبت داده شده که بر گردن او الصاق شده است، به زیبایی از هر موضوع سخن رفته است؛ سرنوشت دنیایی و سرنوشت آخرتی. با این تفاوت که سرنوشت دنیایی انسان از طرف خدای رحمان برای آزمون و گاه برای تشویق و تنبیه او رقم می‌خورد، ولی سرنوشت آخرتی وی همان اعمال دنیایی اوست که خداوند مقدرات وی را براساس آن تعیین می‌کند.

خلاصه اینکه بر گردن هر انسانی، گذشته از کتاب و سرنوشت، دفتری برای درج اعمال او الصاق شده است.^۳

ب. چگونگی تنظیم پرونده اعمال

پرونده اعمال انسان در قرآن کتاب نامیده شده است و کتاب به معنای محل ثبت و درج است. همه اعمال انسان در پرونده اعمال وی ثبت و بایگانی می‌شود، اما پرسش این است که این نسبت چگونه است و اعمال آدمیان به چه صورت بایگانی می‌شود؟ آیا فرشتگان با قلم و مداد روی کاغذ می‌نویسند که نماز خواند و یا مرتکب گناه شد و سپس درباره کیفیت عمل و نیت عامل و ارزشمندی آن گواهی می‌دهند؟ براساس آیات قرآن کریم و روایات، به نظر می‌رسد ثبت اعمال به گونه‌ای دیگر است. برای روشن شدن بحث، تعبیری را که قرآن کریم درباره ثبت اعمال و کیفیت آن بیان کرده است، مرور می‌کنیم:

۱. دریافت اعمال

قرآن کریم می‌فرماید: «و لقد خلقنا الانسان و نعلم ما توسوس به نفسه و نحن اقرب الیه من حبل الیود اذ یتلقى المتلقی عن الیمین

و عن الشمال قعيد» (ق/ ۱۶ و ۱۷): به یقین ما انسان را آفریدیم و آنچه را که نفسش بدو وسوسه می‌کند، می‌دانیم. و ما به او از رگ گردن نزدیک‌تریم. آن‌گاه که دو [فرشته] مأمور دریافت از سمت راست و چپ او، در حالی که به مراقبت نشستند، [اعمالش را] دریافت می‌کنند.

۲. صدابرداری

در آیه بعد می‌فرماید: «ما یلفظ من قول الا لدیه رقیب عتید» (ق/ ۱۸): هیچ سخنی را بر زبان نیاورد، جز آنکه مراقبی آماده نزد او حضور دارد.

۳. صورت‌برداری

هرچند این تعبیر به صراحت در قرآن کریم بیان نشده است، اما قرآن کریم از دیدن و مشاهده اعمال در روز قیامت سخن می‌گوید و لازمه دیدن این است که دست‌کم صورتی از عمل وجود داشته باشد. به بیان دیگر از کردار انسان تصویربرداری شده باشد.

قرآن کریم می‌فرماید: «فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یره ومن یعمل مثقال ذرة شرا یره» (زلزال/ ۷ و ۸): پس هرکس به اندازه ذره‌ای کار نیک انجام دهد، [در روز قیامت] آن را خواهد دید و هرکس به قدر ذره‌ای کار زشت مرتکب شده باشد، آن را خواهد دید.

بنابراین، تردیدی نمی‌ماند که اعمال ما به گونه‌ای در پرونده درج می‌شود که قابل شهود باشد و پایین‌ترین درجه چنین ثبوتی تصویربرداری از آن است.

۴. نسخه‌برداری

قرآن کریم در سوره جاثیه می‌فرماید: «هذا کتابنا ینطق علیکم بالحق انا کنا نستنسخ ما کنتم تعملون» (جاثیه/ ۲۹): این کتاب ماست که با شما به حق سخن می‌گوید. ما آنچه را که شما انجام می‌دادید، نسخه‌برداری می‌کردیم.

۵. ارزش‌گذاری

برخی روایات از نورانی بودن یا ظلمانی بودن اعمال حکایت دارند. گویا کردارهای انسان‌ها به دو گونه دریافت می‌شود. به بیانی دیگر، نیت، اخلاص و درجه معرفت افراد در میزان ارزش و نورانیت اعمال به گونه‌ای مستقیم نقش دارد و اعمالی که مبتنی بر هوای نفس و خودنمایی

یا جهالت باشد، ارزشی در خور توجه نخواهد داشت. روایت زیر از امام صادق (ع) گویای این مطلب است: «عن ابی بصیر قال: سمعت أبا جعفر (ع) یقول: «... إن الصلاة إذا ارتفعت فی أول وقتها الی صاحبها و هی بیضاء مشرقه تقول: حفظتني حفظک الله و اذا ارتفعت فی غیر وقتها بغیر حدودها رجعت الی صاحبها و هی سوداء مظلمة تقول: «ضعیتني ضیعک الله» (کافی، ج ۳، ۲۶۸): ابوبصیر از امام محمدباقر (ع) نقل می‌کند که فرمودند: «... همانا نماز هنگامی که در اول وقتش از جانب صاحبش بالا رود، در حالی که سفید و درخشان است، می‌گویند: «مرا حفظ کردی، پس خدا تو را حفظ کند» و هنگامی که در غیر وقتش و بدون رعایت حدود شرعی بالا رود، در حالی که سیاه و تیره و تار است، می‌گوید: «تباه کردی من را، پس خدا تو را تباه کند».

حاصل اینکه، اعمال انسان با تمام مشخصات ثبت و ضبط می‌گردد. اما هنوز دو پرسش باقی مانده است: نخست اینکه، محل ثبت کجاست و دیگر اینکه این پرونده در قیامت چگونه ارائه خواهد شد.

چکیده

● با نفخ صور دوم همه آدمیان در صحنه قیامت حاضر می‌شوند و فضای کره زمین روشن می‌شود تا دادگاه الهی برگزار شود. ● یکی از حوادث مرحله دوم قیامت قرار دادن کتاب است که با توجه به آیات بسیاری که به این موضوع پرداخته‌اند، این کتاب شامل سه کتاب است: کتاب فردی (پرونده افراد)، کتاب امت‌ها و کتاب کلی.

● خدای رحمان در زندگی انسان دو کتاب را با او همراه کرده است: یکی دفتر سرنوشت او که حوادث دنیایی در آن رقم خورده است و دیگری پرونده اعمال وی که آنچه از خیر و شر انجام می‌دهد، در آن درج می‌شود.

● هنگام ثبت اعمال از آن صورت‌برداری می‌شود، به گونه‌ای که انسان در قیامت اعمال خود را مشاهده می‌کند.

● کردارهای انسان با دو جهت دریافت می‌شود: یکی به روش نسخه‌برداری و صورت‌برداری و دیگری به روش ارزش‌گذاری عمل. به این ترتیب که نورانیت هر عملی با نیت، اخلاص و درجه معرفت فرد انجام‌دهنده آن عمل به گونه‌ای مستقیم ارتباط دارد.

کردارهای انسان با دو جهت دریافت می‌شود: یکی به روش نسخه‌برداری و صورت‌برداری و دیگری به روش ارزش‌گذاری عمل

پی‌نوشت‌ها

۱. استفاده از واژه خوابگاه برای قبر در خور توجه است. پیش‌تر گفته شد، براساس روایات، مرگ جز خوابی طولانی نیست که براساس آیات قرآن کریم، پس از بیداری در قیامت، به اندازه شی تا صبح یا صبحی تا شب احساس می‌شود. تفسیر نورالثقلین، ج ۶، ص ۱۷۹، به نقل از اصول کافی، از امام صادق (ع) نقل می‌کند که فرمودند: «ابودر در خطبه‌ای چنین گفت: بین مرگ و قیامت جز مانند خوابی که خوابیده و بیدار شده‌ام، چیزی نیست».
۲. ر. ک: تفسیر نورالثقلین، ج ۴، ص ۳۱۳.
۳. ان‌شاءالله در آینده خواهیم گفت که چرا پرونده اعمال بر گردن انسان الصاق شده است.